

УДК 069:5] (477.54-25) (091) “1944 / 1950”

Дейнеко Сергій Миколайович
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
II-го науково-експозиційного відділу,
Комунальний заклад
“Харківський історичний музей імені Миколи Сумцова”
(Харків, Україна)
deineko.s.m@gmail.com

Serhiy M. Deineko
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Senior Research Fellow,
Second Department of Scientific Exhibiting,
Municipal enterprise
‘Mykola F. Sumtsov Historical Museum of Kharkiv’
(Kharkiv, Ukraine)

**ВІДДІЛ “ПРИРОДА” ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ (1944–1950 РР.)**

**THE NATURE DEPARTMENT OF HRYHORIY SKOVORODA HISTORICAL AND LOCAL LORE MUSEUM
OF KHARKIV (1944–1950)**

Анотація

У центрі уваги нашого дослідження перебуває створений восени 1943 р. відділ “Природа” Харківського історико-краєзнавчого музею імені Григорія Сковороди, який існував у структурі музею до 1950 р., коли його, у зв’язку з перепрофілюванням музею, ліквідували згідно з наказом Ради Міністрів радянської України. За час існування цього підрозділу його співробітники побудували частину тематичної експозиції, яка відображала флору і фауну Харківщини. Кадровий склад співробітників відділу відповідав вимогам часу: всі мали вищу профільну освіту, більшість із них закінчили геолого-географічний або біологічний факультети Харківського університету. Одним із результатів цієї розвідки є введення в науковий обіг анкетних даних співробітників відділу, зокрема, першої очільниці відділу “Природа” Надії Липчанської. Оскільки фінансування і матеріальне забезпечення відділу відбувалося за залишковим принципом, це не могло не відобразитися на якості експозиції.

Ключові слова: відділ “Природа”, музей, Харків, Україна.

Abstract

The Nature department of Hryhoriy Skovoroda Historical and Local Lore Museum of Kharkiv is in the spotlight of the study. It was established in autumn 1943 and existed within the museum structure until 1950. It was closed according to the order of the Council of Ministers of the Soviet Ukraine due to the reassignment of the museum. During the department’s existence its staff managed to build a part of thematic exhibition that reflected the flora and fauna of Kharkiv region. The personnel met the requirements of that time. All staff had higher specialised education, the vast majority graduated from Geography or Biology Faculty at Kharkiv University. One of the results of this study is that the personal data of the department staff is introduced into scientific circulation. For instance, it is the information about the first Head of the Nature Department Nadiia Lypchanska. Providing the material support of the department was conducted as residual, it resulted in the quality of the exhibition.

Key words: Nature Department, museum, Kharkiv, Ukraine.

Розвиток науково-технічних і промислових потужностей у XIX ст. призвів до диференціації наукових знань. Це відобразилося на структурі економіки. Зокрема, з’явилися нові галузі у закладах вищої освіти, свої двері для студентів відчинили спеціалізовані навчальні заклади – політехнічні та технологічні інститути. Почали створюватися спеціалізовані музеї. Прикладом цього є реформування музею Кунсткамера у Петербурзі. Дослідниця Т. Юрєнева стверджує, що потреба у реформуванні структури цього закладу постала ще на початку XIX ст.: “...у складі Кунсткамери з’явилися нові відділи чи кабінети, на базі яких <...> були створені однойменні академічні музеї – Мінералогічний, Ботанічний, Зоологічний, Етнографічний, Азійський, Єгипетський, Нумізматичний та Порівняльно-анатомічний”¹. Юридично цей поділ оформили затверджені у 1836 р. “Статут та штат Імператорської Академії наук”. Аналогічні процеси відбувалися і в інших країнах². Таким чином, музеї наблизилися до конкретних академічних дисциплін, галузей економіки та отримали власну спеціалізацію. На межі XIX–XX ст. виникає низка спеціалізованих музеїв – історичні, художні, природничі та інші.

Після приходу більшовиків до влади та створення СРСР була сформована мережа державних музеїв. Участь у I-му Всеросійському з’їзді музейних працівників (що 1 грудня 1930 р. розпочав свою роботу в Політехнічному музеї у Москві)

1 Юрєнева Т. Музееведение: учебник для высшей школы. – 2-е издание. – Москва, 2004. – С. 212.

2 Там само.

взяли представники від 16-ти країв та областей, 6-ти автономних республік РРФСР і 7-ми союзних республік³. Ці збори радянських музейників мали надзвичайне значення для майбутнього галузі, оскільки там затвердили концепцію співіснування влади та музею “який обслуговує потреби державної влади та управління, як культурно-допоміжної установи, позбавленої самостійного значення...”⁴. На з’їзді весь час повторювалася теза про “відсталість та застійність музейної справи”. Один із делегатів з’їзду навіть запропонував відмовитися від терміна “музей” як застарілого. На відміну від деяких радикально налаштованих делегатів, директор Державного історичного музею (м. Москви) Ю. Мілонов наголосив на “... зв’язках музеїв із сучасністю” та “... безпосередньому відгуку музеїв на питання поточної політики у формі організації спеціальних епізодичних виставок, приурочених до дат найбільш важливих політичних та господарських кампаній і до термінів засідань керівних радянських та партійних органів”⁵.

Інший делегат з’їзду – директор краєзнавчого музею в Істрі Н. Шнеерсон справедливо зазначав, що основним завданням краєзнавчих музеїв є вивчення “певної території та її відображення у музейній експозиції”. Водночас, притримуючись “генеральної лінії партії”, він вважав, що експозиція має висвітлювати природу краю “у світлі діалектичного матеріалізму й тим самим сприяти свідомій та активній участі у соціалістичному будівництві”⁶.

Одним із наслідків цього з’їзду стало затвердження типової структури радянських музеїв, у складі якої, зокрема з’явилися відділи “Соціалізм” (“Соціалістичне будівництво”) і “Природа”.

Дослідженням установ або експозицій, присвячених природознавчій тематиці, приділили увагу чимало науковців. Їхні публікації умовно можна розділити на дві групи – біографічні та експозиційні. До першої групи належать розвідки про персоналії науковців, чиє життя було пов’язане з музеями⁷. На окрему увагу заслуговує монографія “Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.)” (2016), присвячена натуралістам, першим керівникам місцевого краєзнавчого музею⁸. Друга група – дослідження, в яких висвітлюється історія профільних закладів. Так, І. Шидловський дослідив історію колекцій університетських природничих музеїв України, зокрема, Харківського національного університету імені В. Каразіна⁹. Дослідник О. Климишин зосередив увагу переважно на природознавчих музеях¹⁰, хоча у структурі краєзнавчих музеїв також є відділи природи. Було здійснене спільне дослідження І. Загороднюка, М. Коробченко та М. Підгайного, присвячене історії колекцій гризунів одного із видів родини хом’якових у шести природничих музеях країни¹¹. Також варто згадати кілька публікацій з музейної педагогіки у відділах природи Закарпатського та Миколаївського краєзнавчих музеїв¹².

З усього розмаїття наведених публікацій, нашу увагу, у контексті цієї розвідки, привернула лише одна – “Каховський Георгій Всеволодович – ентомолог, директор Всеукраїнського соціального музею ім. т. Артема (1927–1930)”. Відомо, що у 1943 р. музей імені Артема, разом із деякими іншими музейними закладами Харкова, став складовою частиною Харківського історико-краєзнавчого музею імені Григорія Сковороди (далі – ХІКМ). Відповідно, один із структурних підрозділів музею імені Артема – відділ природних умов, є фактичним попередником відділу “Природа”, що існував у складі музею імені Григорія Сковороди. На нашу думку, це – єдина, хоч і опосередкована, згадка про предмет нашого дослідження.

Відповідно, відсутність публікацій присвячених відділу “Природа” ХІКМ, обумовлює актуальність нашої розвідки та її мету: дослідити діяльність і кадровий склад цього підрозділу.

Джерельну базу склали матеріали двох фондів Державного архіву Харківської області – Ф. р-5942 та Ф. П-2.

Хронологічні межі. Нижня межа – 1944 р.: саме цим роком датується перший писемний документ, в якому наведено структуру музею з відділом “Природа”. Верхня межа – 1950 р.: тоді ХІКМ перепрофілювали на Харківський державний історичний музей.

Попри те, що ХІКМ створили у вересні 1943 р., про його роботу протягом року майже нічого не відомо. Лише восени 1944 р. у річному звіті музею вперше згадується відділ “Природа”, який мав 3000 одиниць зберігання, але через відсутність приміщень експозиція ще не була створена¹³. Якщо порівняти стан експонатної бази з іншими відділами, то

3 Дмитриченко Н. М., Лозова Л. А. Первый музейный съезд как фактор эволюции музейного дела России // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 6 (26). – С. 193–198.

4 Дмитриченко Н. М., Лозова Л. А. Вказ. пр.

5 Дмитриченко Н. М., Лозова Л. А. Вказ. пр. – С. 193–198.

6 Дмитриченко Н. М., Лозова Л. А. Вказ. пр. – С. 193–198.

7 Корнюшин В. В., Король Е. М., Лісіцина О. І. Віктор Петрович Шарпило (1933–2005): життя та діяльність // Природничка музеологія. – Випуск 5. – 2019. – С. 63–66; Принь О. Каховський Георгій Всеволодович – ентомолог, директор Всеукраїнського соціального музею ім. т. Артема (1927–1930) // Природничка музеологія. – Випуск 5. – 2019. – С. 89–91; Принь М. Коваленко Іван Пантелеймонович (1887–1949) – природо-охоронець, завідувач Маріупольського музею краєзнавства // Природничка музеологія. – Випуск 5. – 2019. – С. 92–95; Загороднюк І. Всеволод Великанів – дослідник фауни України 1920–1930-х років: біографія, колекції, публікації // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2013. – № 11. – С. 115–134; Загороднюк І. Іван Сахно та розвиток зоології й музейної справи на Луганщині: історичні розвідки // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2011. – № 9. – С. 69–89.

8 Самородов В. М., Кигим С. Л. Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.). На посвяту 125-річчя заснування Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського та його відділу природи. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – 140 с.

9 Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 112 с.

10 Климишин О. С. Основи природничої музеології. – Львів: Lambert Academic Publishing, 2017. – 177 с.

11 Загороднюк І., Коробченко М., Підгайний М. Найдавніші колекційні зразки *Ellobius talpinus* (Rodentia) у природничих музеях України: розвідки з історії колекцій // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2015. – № 13. – С. 101–110.

12 Бучмей О. В. Природничо-екологічні заходи у Закарпатському обласному краєзнавчому музеї імені Тиводара Легоцького // Природничка музеологія. – Випуск 5. – 2019. – С. 269–270; Веденсева Г. К. Природа краю в експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею // Природничка музеологія. – Випуск 5. – 2019. – С. 271–274.

13 Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

натуралісти мали непогані стартові можливості. Так, відділ Первісного суспільства мав на обліку 2000 одиниць зберігання, Рабовласницького суспільства – майже 2000, приблизно таку само кількість предметів мав відділ Капіталізму, Феодалізму – 1000. Відділи Революції і Соціалістичного будівництва не мали на обліку жодної одиниці зберігання. Бібліотечний фонд, який потенційно міг бути використаний при побудові нових експозицій, налічував 3000 примірників. Швидко відновлення фондового зібрання, на нашу думку, відбувалося за рахунок створення гербарію рослин Лісостепу¹⁴ – природної зони, в межах якої знаходиться більша частина Харківщини. Окрім фондової роботи, співробітники відділу працювали над тематико-експозиційним планом майбутньої експозиції. У фондах Державного архіву Харківської області зберігається план роботи відділу “Природа” на II-й квартал 1944 р.

Згідно з ним, співробітники підрозділу Липчанська і Сукачов зобов’язалися опрацювати такі теми тематико-експозиційного плану: “1. Характеристика природи України та Харківської області; 2. Географічне положення, поверхня, ріки, корисні копалини, клімат, ґрунти; 3. Рослинний та тваринний світ Харківської області. Ландшафти”. Фондова робота, полягала у складанні списків рослин для поповнення гербарію за темами “ліс, степ, річкова долина”. В межах науково-дослідної роботи співробітники мали ознайомитися з профільною літературою, зокрема журналом “Советский музей” і працею М. Сомова “Орнитология Харьковской губернии”, яка мала дещо іншу назву – “Орнитологическая фауна Харьковской губернии”. Окрім цього, пересипати опудала нафталіном, розібрати препарати (?) і непридатні списати. Враховуючи, що власної експозиції відділ не мав, у планах з масової роботи (лекції, екскурсії) співробітники зобов’язалися прочитати лекцію “Про можливості використання природних ресурсів в Харківській області”.

Це навантаження було розраховане на двох співробітників відділу – Липчанську і Сукачова, про яких, на жаль, зберіглося мало інформації. Завідувала відділом “Природа” у 1944 р. Надія Василівна Липчанська. За національністю українка, народилася у 1913 р., у 1938 р. закінчила геолого-географічний факультет Харківського державного університету та отримала диплом за спеціальністю “географ”, безпартійна, стаж роботи 17 років. Про її колегу Сукачова наразі жодних відомостей не виявлено¹⁵.

1945-й рік змінив життя музею. Причиною цьому було не лише завершення Другої світової війни та перехід до мирного життя, а й колоритна постать нового директора установи. Ним став Сергій Денисович Середа – людина енергійна, але надмірно різка і авторитарна. Свою посаду він обійняв у грудні 1944 р., до виконання службових обов’язків став із січня 1945 р.¹⁶

Згідно зі звітом відділу за 1945 р., співробітники працювали за такими напрямками: науково-дослідна, лабораторна, експозиційна, фондова та масова робота. Протягом року було виконано такі завдання: складено тематико-експозиційний план і схему експозиції I-го розділу “Далеке минуле нашої землі”, розроблено тему “Лікарські рослини”, підбрано матеріали для карти “Границі Різького зледеніння на Україні” та матеріали для картини “Уявний ландшафт”. Викликає здивування орфографія, використана для позначення Ріського гляціалу (зледеніння) – “Різький”, хоча, можливо, це – просто граматична помилка.

Цікава робота виконувалася щодо лабораторного забезпечення діяльності підрозділу: консервування мокрих препаратів та кісткового матеріалу, монтаж ботанічних, палеонтологічних та зоологічних зразків, ідентифікація зразків геологічної колекції, приведення в належний стан опудал.

Протягом 1945 р. фондове зібрання відділу “Природа” поповнили 300 опудал птахів, 40 опудал тварин і 107 мокрих препаратів (представники світової фауни, що зберігалися у формаліні чи спирті). Одночасно проводилася паспортизація колекції¹⁷.

Але не за усіма напрямками відзначено успіхи. Станом на грудень 1945 р. встигли змонтувати лише дві теми майбутньої експозиції: “Астрономія” та “Історія Землі”. Попри відсутність експозиції, адміністрація наказала підготувати екскурсорода для майбутньої освітньо-масової роботи, однак цього не зробили. Навіть початківцю у музейній справі відомо, що підготувати екскурсію без побудованої експозиції надзвичайно важко. Щоб розібратися у причині подібних наказів, потрібно звернути увагу на початок цієї статті і згадати про персону нового директора музею: “...Сергій Денисович Середа, людина енергійна але надмірно різка і авторитарна”. Серйозну проблему під час роботи над експозицією становив дефіцит музейного обладнання. Керівництво закладу в пояснювальній записці до кошторису музею на 1945 р. так характеризувало цю ситуацію: “Для експозиції потрібне нове стандартне обладнання відповідних типів і конструкцій; з колишнього музейного обладнання зберіглося лише до 25 столів-вітрин у відділі “Природа”. Нове обладнання передбачається виготовити з лісоматеріалів, які музей повинен одержати по рознарядці НКО в 1945 р. (125 куб. мтр.)”¹⁸. Дві вітрини, які зберігалися у відділі, могли бути використані лише для експонування гербарію або невеликих зразків флори та фауни.

Кадровий склад підрозділу змінився. Згідно зі штатним розкладом, відділ складався з чотирьох працівників: завідувача і трьох наукових співробітників. У 1945 р. на роботу прийняли двох осіб: Василя Петровича Пулинця та Якова Григоровича Орлова.

В. Пулинець, за національністю українець, народився у 1911 р., в 1941 р. закінчив геолого-географічний факультет Харківського державного університету за спеціальністю “географ-геоморфолог”, член ВКП (б) з 1943 р. Я. Орлов, за національністю єврей, народився у 1876 р., безпартійний, у 1904 р. закінчив Педінститут (який саме не вказано) за

14 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2–3.

15 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 12, 12 зв.; ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 57.

16 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп.1. – Спр. 1241. – Арк. 60.

17 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 25, 13, 13 зв, 14.

18 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 51.

спеціальністю “географія”¹⁹.

Наприкінці того ж року Н. Липчанська пішла у декретну відпустку і відділ очолив В. Пулинець²⁰.

У 1947 р. відкрилася для відвідувачів перша частина експозиції відділу “Природа”, що складалася з двох розділів – “Походження Землі та історія життя на ній” і “Природа краю”²¹. Недобудованими залишалися “Географічний вступ”, “Корисні копалини Харківщини”, “Клімат Харківщини”²².

1946–1947 рр. для ХІКМ були важкими, музей здригався від скандалів. Колектив розділився на дві частини, одна з яких підтримувала чинного керівника С. Середу, інша – його опонента, завідувача відділу “Соціалістичне будівництво” М. Воеводіна. Все скінчилося тим, що Харківський обком КП(б)У призначив перевірку роботи музею, яка для С. Середи завершилася втратою посади у грудні 1947 р.²³. Частина звіту комісії, що стосувалася експозиції відділу “Природа”, відобразила як позитивні, так і негативні моменти, виявлені перевіряльниками. Документ починається бравурною нотою: “Експозиція по відділу природи справляє гарне враження. Чимало добре підбраного ілюстрат. матеріалу. Натуральних експонатів дуже мало, особливо у розділі дарвінізму. Плани експозиції кожного розділу складаються співробітниками дуже ретельно і науково-грамотно”. Але далі позитив зникає. Члени комісії делікатно зауважили, що не всі розділи експозиції побудовані і внаслідок цього “колекції – чималий гербарій та півтораєста чучел – є дуже хорошими і рідкими – зберігаються на складі з вибитими шибками та перебувають під загрозою загибелі”. Також за наказом директора з вітрин познімали скло і передали до експозицій інших відділів. Відповідно, експонати залишилися незахищеними, “що створює гостру небезпеку загибелі цінних експонатів. Деякі знаходяться у залі у вже зіпсованому вигляді (у лисиці виколупане око)”. Заплановані експедиції відклали внаслідок відмови директора фінансувати цю статтю витрат. Наостанок члени комісії зауважили, що приміщення відділу та експозиція не опалюються. І “вишенькою на торті” став розбитий бюст В. Леніна, внаслідок чого адміністрації зробили зауваження і назвали це “неподобством”²⁴.

Рекомендація була коротка – ліквідувати недоліки. Кадровий склад підрозділу змінювався.

Станом на 1947 р. завідувачем відділу був В. Пулинець. Старшим науковим співробітником працював М. Уманський, який у 1941 р. закінчив геолого-географічний факультет Харківського державного університету за спеціальністю “географ-кліматолог”. Поруч з його короткими анкетними даними є цікавий припис: “Людина толкова, знача, здібна”. У відділі також працювали агроном І. Ісип та наукова співробітниця К. Діденко, яка у 1946 р. закінчила біологічний факультет Харківського державного університету за спеціальністю “біологія”. Ще одним науковим співробітником був П. Піхур, який у 1939 р. закінчив геолого-географічний факультет Харківського державного університету за спеціальністю “геологія”²⁵. Слід зазначити, що всі співробітники мали вищу профільну освіту.

Після звільнення С. Середи його посаду обійняв М. Воеводін і 1948 р. пройшов під знаком очищення від “тріхів” попередника. Згідно з наказом № 44 по Комітеті в справах культурно-освітніх установ УРСР від 4 лютого 1948 р. пропонувалося: “Організувати колектив наукових працівників на розгортання широкої краєзнавчої роботи по всебічному вивченню і дослідженню історії місцевого краю, висвітленню і показу в експозиції музею природних ресурсів Харківщини і використанню їх...”²⁶.

Після звільнення С. Середи почалися кадрові перестановки. Завідувач відділу “Природа” В. Пулинець обійняв посаду заступника директора з наукової роботи, його місце (завідувача відділу) посів М. Уманський, а старшим науковим співробітником призначили П. Піхура. На посаду наукового співробітника прийняли випускника біологічного факультету Харківського державного університету Пархоменка²⁷.

У 1950 р. рішенням Ради Міністрів УРСР відділ “Природа” та його експозицію ліквідували, а Харківський історико-краєзнавчий музей імені Григорія Сковороди репрофілювали, він отримав нову структуру і назву – Харківський державний історичний музей²⁸.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що відділ “Природа” протягом семи років був структурною частиною Харківського історико-краєзнавчого музею імені Григорія Сковороди. За цей час він пройшов шлях від існування лише на папері до реального підрозділу з власною тематичною експозицією, хоч і недобудованою, і якість якої викликала зауваження з боку комісії, створеної місцевим обкомом КП(б)У. Нарікання, висловлені партійними перевіряльниками, наводять на думку, що цей відділ мав другорядне значення. Відповідно, увага, зокрема й матеріальна, приділялася цьому структурному підрозділу в останню чергу, що не могло не відобразитися на якості експозиції.

Кадровий склад, принаймні, згідно з анкетними даними, відповідав вимогам часу. Всі співробітники мали вищу профільну освіту, більшість закінчили геолого-географічний або біологічний факультети Харківського університету. Одним із результатів цієї розвідки є введення в науковий обіг анкетних даних співробітників підрозділу, зокрема першої керівниці відділу “Природа” Надії Липчанської.

Якщо поглянути на перспективи подальшого дослідження цієї тематики, варто звернути увагу на біографістику, оскільки на даний час про долю більшості співробітників майже нічого не відомо.

19 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 99.

20 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 13 зв.

21 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 6 зв.

22 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп.1. – Спр. 1241. – Арк. 203 зв. – 204.

23 Там само. – Арк. 1.

24 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп.1. – Спр. 1241. – Арк. 127.

25 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 13; ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 4.

26 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп.1. – Спр. 1241. – Арк. 194.

27 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 5.

28 ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 1.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бучмей О. В. Природничо-екологічні заходи у Закарпатському обласному краєзнавчому музеї імені Тиводара Легоцького // Природнича музеологія. – Випуск 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку / За редакцією І. Загороднюка. Національний науково-природничий музей НАН України. – Київ, 2019. – С. 269–270.
- Веденєєва Г. К. Природа краю в експозиції Миколаївського обласного краєзнавчого музею // Природнича музеологія. – Випуск 5. Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку / За редакцією І. Загороднюка. Національний науково-природничий музей НАН України. – Київ, 2019. – С. 271–274.
- Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 3.
- ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 1.
- ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 29.
- ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1241.
- ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 13.
- ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 45.
- ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 39.
- ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 60.
- ДАХО. – Ф. р-5942. – Оп. 1. – Спр. 100.
- Дмитриєнко Н. М., Лозова Л. А. Первый музейный съезд как фактор эволюции музейного дела России // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 6 (26). – С. 193–198.
- Загороднюк І. Иван Сахно та розвиток зоології й музейної справи на Луганщині: історичні розвідки // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2011. – № 9. – С. 69–89.
- Загороднюк І. Всеволод Великанів – дослідник фауни України 1920–1930-х років: біографія, колекції, публікації // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2013. – № 11. – С. 115–134.
- Загороднюк І., Коробченко М., Підгайний М. Найдавніші колекційні зразки *Ellobius talpinus* (Rodentia) у природничих музеях України: розвідки з історії колекцій // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2015. – № 13. – С. 101–110.
- Корнюшин В. В., Король Е. М., Лісіцина О. І. Віктор Петрович Шарпило (1933–2005): життя та діяльність // Природнича музеологія. – Випуск 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку / За редакцією І. Загороднюка. Національний науково-природничий музей НАН України. – Київ, 2019. – С. 63–66.
- Климишин О. С. Основи природничої музеології. – Львів: Lambert Academic Publishing, 2017. – 177 с.
- Принь М. Коваленко Іван Пантелеймонович (1887–1949) – природо-охоронець, завідувач Маріупольського музею краєзнавства // Природнича музеологія. – Випуск 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку / За редакцією І. Загороднюка. Національний науково-природничий музей НАН України. – Київ, 2019. – С. 92–95.
- Принь О. Каховський Георгій Всеволодович – ентомолог, директор Всеукраїнського соціального музею ім. т. Артема (1927–1930) // Природнича музеологія. – Випуск 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку / За редакцією І. Загороднюка. Національний науково-природничий музей НАН України. – Київ, 2019. – С. 89–91.
- Самородов В. М., Кигим С. Л. Постагі природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.). На посвяту 125-річчя заснування Полтавського краєзнавчого музею ім. Василя Кричевського та його відділу природи. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – 140 с.
- Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 112 с.
- Юрєнева Т. Музееведение: учебник для высшей школы. – 2-е издание. – Москва: Академический Проект, 2004. – 560 с.

REFERENCES

- Buchmei O. V. 2019. Pryrodnycho-ekolohichni zakhody u Zakarpatskomu oblasnomu kraieznavchomu muzei imeni Tyvodara Lehotskoho. Pryrodnycha muzeolohiia, vol. 5: Pryrodnychi muzei v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku (ed. I. Zahorodniuk). Natsionalnyi naukovo-pryrodnychi muzei NAN Ukrainy. Kyiv, pp. 269–270.
- Vedenieieva H. K. 2019. Pryroda kraiu v ekspozytzii Mykolaivskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. Pryrodnycha muzeolohiia, vol. 5: Pryrodnychi muzei v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku (ed. I. Zahorodniuk). Natsionalnyi naukovo-pryrodnychi muzei NAN Ukrainy. Kyiv, pp. 271–274.
- Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (dali – DAKhO), f. r-5942, op. 1, spr. 3.
- DAKhO, f. r-5942, op. 1, spr. 1.
- DAKhO, f. r-5942, op. 1, spr. 29.
- DAKhO, f. P-2, op. 1, spr. 1241.
- DAKhO, f. r-5942, op. 1, spr. 13.
- DAKhO, f. r-5942, op. 1, spr. 45.
- DAKhO, f. r-5942, op. 1, spr. 39.
- DAKhO, f. r-5942, op. 1, spr. 60.
- DAKhO, f. r-5942, op. 1, spr. 100.
- Dmitrienko N. M., Lozovaya L. A. 2013. Pervyi muzeinyi sezhd kak faktor evoliutsii muzeinogo dela Rossii. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, no. 6 (26), pp. 193–198.

- Zahorodniuk I. 2011. Ivan Sakhno ta rozvytok zoolohii y muzeinoi spravy na Luhanshehyni: istorychni rozvidky. *Visnyk Natsionalnoho naukovo-pryrodnychoho muzeiu*, no. 9, pp. 69–89.
- Zahorodniuk I. 2013. Vsevolod Velykaniv – doslidnyk fauny Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: biohrafia, kolektsii, publikatsii. *Visnyk Natsionalnoho naukovo-pryrodnychoho muzeiu*, no. 11, pp. 115–134.
- Zahorodniuk I., Korobchenko M., Pidhainyi M. 2015. Naidavnishi kolektsiini zrazky *Ellobius talpinus* (Rodentia) u pryrodnychkykh muzeiakh Ukrainy: rozvidky z istorii kolektsii. *Visnyk Natsionalnoho naukovo-pryrodnychoho muzeiu*, no. 13, pp. 101–110.
- Korniushyn V. V., Korol E. M., Lisicyna O. I. 2019. Viktor Petrovych Sharpyllo (1933–2005): zhyttia ta diialnist. *Pryrodnycha muzeolohiia*, vol. 5: Pryrodnychi muzei v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku (ed. I. Zahorodniuk). Natsionalnyi naukovo-pryrodnychi muzei NAN Ukrainy. Kyiv, pp. 63–66.
- Klymyshyn O. S. 2017. *Osnovy pryrodnochoi muzeolohii*. Lviv: Lambert Academic Publishing.
- Pryn M. 2019. Kovalenko Ivan Panteleimonovych (1887–1949) – pryrodo-okhoronets, zaviduvach Mariupolskoho muzeiu kraieznavstva. *Pryrodnycha muzeolohiia*, vol. 5: Pryrodnychi muzei v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku (ed. I. Zahorodniuk). Natsionalnyi naukovo-pryrodnychi muzei NAN Ukrainy. Kyiv, pp. 92–95.
- Pryn O. 2019. Kakhovskyi Heorhii Vsevolodovych – entomoloh, dyrektor Vseukrainskoho sotsialnoho muzeiu im. t. Artema (1927–1930). *Pryrodnycha muzeolohiia*, vol. 5: Pryrodnychi muzei v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku (ed. I. Zahorodniuk). Natsionalnyi naukovo-pryrodnychi muzei NAN Ukrainy. Kyiv, pp. 89–91.
- Samorodov V. M., Kyhym S. L. 2016. Postati pryrodoznavstva ta muzeinytstva Poltavshchyny (19–20 st.). Na posviatu 125-richchia zasnuvannia Poltavskoho kraieznavchoho muzeiu im. Vasylia Krychevskoho ta yoho viddilu pryrody. Poltava: Dyvosvit.
- Shydlovskiy I. V. 2012. *Istoriia muzeinoi spravy ta zoolohichnykh muzeiv universytetiv Ukrainy*. Lviv: LNU im. Ivana Franka.
- Yureneva T. 2004. *Muzeevedenie: Uchebnik dlia vysshei shkoly*. 2 izd. Moskva: Akademicheskii Proekt.